

İLK AZERBAIJAN – TÜRK GAZETESİ “EKİNÇİ”DE KİTAP VE KÜTÜPHANE MESELELERİ

The Book and Library Problems in the First Azerbaijan-Turkish Newspaper “Ekinchi”

*İmameddin ZEKİYEV**

Özet

Mekalede gösterilir ki, “Ekinçi”nin (1875-1877) üç ile yakın müddet erinde 56 sayısı (ayda iki defe) çıkmıştır. Büyük türkçü bilim adamı Hasan Bey Zerdabi (1842-1907) gazetesinin şifitlerini 1874-cü yılda İstanbul’dan getirmişti. Gazetesinin sayfelerinde Şark ve dünya ölkelerinde kitap, kütüphane, tehsil meselelerine dair haberler, melumatlar, mekaleler çap ederek Azerbaycan türklerini yeniliklerle tanış etmiştir. O, bu alandaki ardıcıl faaliyeti ile Azerbaycan’ın keyret sahiblerini metbee-neşriyat açmağa, ölkenin her yerinde mektebler ve kütüphaneler açib onları gazete, dergi, kitablarla techiz etmeye ruhlandırmıştır. Hasan Bey Zerdabi hemvetenlerini Şark ve Avrupa halklarının, ilk növbede dost ve kardaş Türkiye’nin kabakcıl tecrübesinden öğrenmeye çağırıştır. Onun bu çağırışından sonra XIX yüzülliğin 80-90-cı illerinde Mirze Bahış Nadim, Neriman Nerimanov, Eli-İsgender Ceferzade, Sultan-Mecid Kenizade, Mirze Mehemmedeli Kasimov ve başka aydınlar yeni tipli kütüphaneler açmışlar.

Anahtar Kelimeler: Gazete, Ekinçi, Hasan Bey Zardabi.

Abstract

The article describes that in a period of about three years (1875-1877) it was issued 56 number of “Ekinchi” (two times in a month). A great Turkish scientist Hasan bey Zardabi (1842-1907) brought the newspaper’s print from Istanbul. In all the newspapers’ editions in East and world countries, printing the articles to introduce the Azerbaijani Turks with the innovations, book, library, news and information about education problems. With his systematic efforts in this field he inspired Azerbaijan honor owners to open a printing and publishing houses, to open schools and libraries in all parts of the country and to supply them with magazines, newspapers and books. Zardabi called his fellow-citizens to learn advanced ehperiment from East and Europe nations and in the first place from brotherly and friendly Turkey. After his call Mirza Bahish Nadim, Nariman Narimanov, Ali-Iskandar Jafarzadeh, Sultan-Macid Ganizadeh, Mirza Mahammadali Gasimov and other enlighteners opened new types of libraries in different towns of Azerbaijan in 80-90 years of XIX th century.

Key Words: Newspaper, Ekinchi, Hasan Bey Zardabi.

Ünlü Azerbaycan jurnalisti (gazeteçisi) ve bilim adamı Hasan Bey Zerdabinin (1842-1907) “Ekinçi” gazetesi (1875-1877) ile alakedar hizmetleri kifayet keder öğrenilmiştir. Lakin onun çoksayeli faaliyeti içerisinde hele tedkik olunmamış konular da az deyildir. Kitablar ve kütüphaneler problemi hemin meselelerden biridir. Cemiyetin bu aksayan alanı H. Zerdabini bütün faaliyeti boyu düşündürmüştür. H. Zerdabiye keder bu sahede az-çok fealiyyet gösteren mütarakki fikirli aydınlar olmuştur. Hüsüsile, Şarkın görkemli yazıçısı, dramaturgu, filozofu Mirze Feteli Ahundzadenin bütün faaliyeti kitap medeniyetinin tarakkisi uğrunda mücadile ile möhkem bağlıdır. O, ele hesap edirdi ki, matbaasız ve neşriyatsız, edebiyatsız ve matbuatsız, mektebsiz ve kütüphanesiz, tenkidsiz ve

* Dr., Baki Medeni-Maarif Teknikumu Öğretim Üyesi.

bibliografyasız heç bir halk tarakki ede bilmez¹. H. Zerdabi öz müelliminin bu istikametdeki yaradıcı emeyinden, meslehetlerinden daim faydalanmışdır².

Bütün tarakkiperver adamlar için olduğu kimi, H. Zerdabi için de kitab ve matbuat büyük nemet, kütübhane manevı alakeler ve zengin ideyalar evi idi. “Kağıta bükülmüş” güneş şüaları ile H. Zerdabi adamların manevı ihtiyacını ödemeyi, kalbini ve heyat yolunu ışıklandırmağı kendi karşısına meksed koymuşdu. Halkın taleyi ile bağılı olan mühüm meselelere H. Zerdabi de M. F. Ahundzade kimi cavab verirdi: “Gazeteler, jurnallar, kitablar” bilim öyrenmek için yegane düzgün yoldur³.

H. Zerdabının 1874’ncü yılda İstanbuldan 10 put şrift getirib “Ekinçi”nin neşrine başladığı yılda, yani 1875-ci yılda Zakafkaziya erazisinde Rus dilinde 15 dövrü matbuat ve 42 kitab, Gürcü dilinde 3 matbuat organı ve 26 kitab, ermeni dilinde 5 matbuat ve 23 kitab neşr edildiyi halda, Azerbaycan türkcesinde cemi bir gazete – “Ekinçi” neşr edilmişdir⁴. Hemin dönemde İstanbulda 55 kütübhane vardı⁵.

Yahşı kitabın ve gazetenin her biri vetenin manevı serveti hesab olunur. Lakin hakim daireler Azerbaycan türkcesinde kitab neşr etmek yolunu bağlamakla manevı inkişafa mane olurdu. Bele bir zor şeraitde çıkan “Ekinçi” gazetesinin sözü M. F. Ahundzade sözünün mantığı davamı olsa da, sesi asrın sesi idi.

Gazetenin naşiri, redaktoru, korrektoru ve mürettibinin ancak bir adamdan (H. Zerdabiden) ibaret olmasına bahmayarak “Ekinçi” her şeyi, her yeri görür ve demek olar ki, heyatın bütün karanlık sahelerine ışıklı ideyalarla müdahile etmek için akar çay kimi her yana yol tapırdı. Onun mücadile ve çabaları mütarakki ideyaları yaymak meksedi daşıyırdı. Gazetenin ilk sayılarınından başlayarak H. Zerdabi bu ideyaya sadık kalmış ve hemvetenlerini “keflet yuhusundan” oyatmakta çok iş görmüşdür.

H. Zerdabi kitab ve matbuata yalnız mütalie vasitesi kimi deyil, heyatın çetinliklerine karşı meğlubedilmez silah kimi bahırdı. “Kedim tarihlerden (keçmişe dair kitablardan – İ.Z.) melumdur ki, ... ol milletler ki, geride idiler”, özlerinin edebiyat ve matbuatlarının o dereceye keder tarakki etdirdiler ki, bunun da neticesinde indi “kabakda geden ve getmekte olandırlar”⁶.

“Birjevıye vedomosti” gazetesinden alınıb “Ekinçi”nin ilk sayısında derc edilmiş bir haberde gösterilir ki, Semerkend’in yakınlığında olan Efrasiyab düzündə general Abramov’un hökmü ile aparılan kazıntılar zamanı bir çok kedim zergerlik şeyleri ve s. tapılmışdır. “Bunlardan maseva Abramov 30 kedim yazma kitab satın alıb”⁷. Daha başka bir misal: “1873-cü senede Aybers adlı nemes Misirin Jize şehrinin yavığlığında bir arapdan bir tibb kitabı alıb ki, ol kitab 3427 il bundan sabık yazılıb. Bu kedimlikde tibb kitabı heç yokdur”⁸.

Bu kimi faktları hatırlatmakla gazete ilk sayılarından başlayarak öğredirdi ki, tekce ana dili vasitesile deyil, harici dilleri öyrenmekle de bu dillerde olan edebiyatı mütalie edib dünya elminden haber bilmek olar. Kafkasyalılar ise “neinki imkan kederi harici dillere vakıf” olmağa sey etmirler, hetta Kafkasyanı mükemmel öyrenmirler. “Firengistan ehli... üç-dörd mühtelif diller ile danışırılar”. Onlar yahşı bilirlər ki, bir neçe dilde kitab, habele “gazete ve dergi okumak insanı dünyadan haberdar edir...”⁹. Buna göre “harici vilayetlerin adamları” Kafkasya hakkında ele danışarlar ki, yerli ehali heyretten donub “mat ve müteheyyir kalar...”¹⁰. Bunu bilmeyen bazı hemvetenlerim belke “Ekinçi”nin “bina olmağının haberini de eşitmeyibler”. Halbuki bu şad haberi Londrada eşidib neinki alkışlamışlar, hetta “bir kitabın bir feslinin Türk dilinde olan tercümesini bize gönderibler ki, onun keletini düzeldek...”¹¹.

¹ İmameddin Zekiyev, **Esrlerin eks-sedası**, Bakı, Azərneşr, 1992, s. 96-114.

² **Age.**, s. 114-124.

³ **Ekinçi**, 1877, № 3, 3 fevral.

⁴ A.Mişiyev, **İlk jurnalistlerimizden biri**, ADU-nun elmi eserleri, jurnalistika seriyası, 1975, № 2, s.53.

⁵ **Ziya** gazetesi, 1880, 10 yanvar.

⁶ **Ekinçi**, 1875, № 10, 2 dekabr.

⁷ **Ekinçi**, 1875, № 1, 22 iyul.

⁸ **Ekinçi**, 1876, № 12, 25 iyun.

⁹ **Ekinçi**, 1876, № 15, 9 avkust.

¹⁰ **Ekinçi**, 1875, № 6, 5 oktyabr.

¹¹ **Ekinçi**, 1875, № 12, 31 dekabr.

Böyük alim ve ictimai hadim H. Zerdabi hemvetenlerine açık deye bilmirdi ki, Azerbaycan kitabının müellifleri iller boyu eserlerinin çapı için harici ölkelere gedib gelir, bu iş için külli miktarda vesait serf edirlir. Bu veziyete gülmemelilik, ağlamalılık ki, indiyeye keder kitab çap eden bir müessisemiz yokdur, mektebli çocuklar ve onların valideynleri doyunca kitab ohumağa hesret kalıblar. Gazetede bele veziyete işareler çokdur: her şeyi nece lazımdır, “çap etmek mümkün olmadı”ğı için biz adi haberleri de “bazı sebeblere göre yazmağa vahime edirik”¹².

“Ekinçi”de derc olunmuş başka bir haberde okuyuruk: “İstanbul gazetelerinde yazırlar ki, Osmanlı devletinin Peterburkda olan veziri-muhtarı Kabuli Paşanın övreti bir kitab yazıb, adı: “Veten”. Ol kitabı öz herci ile çap eledib satdırır ki, ondan cem olan mebleğ Osmanlı esgerinden zehmdar olanlara mesref olunsun”¹³. H. Zerdabi bu düşündüren setirlerle hemvetenlerinde milli teessübkeşlik hissi oyatmağa çalışmışdır.

H. Zerdabi geniş erudisiyalı alim kimi elmi kitabların neşrine ve yayılmasına daha çok üstünlük verirdi. Onun bu kaygısı “Ekinçi”nin üçillik sayılarınından kırmızı bir hett kimi keçir. “Ekinçi” yazırdı: “...bizim dilde bilim kitabları yokdur”. Dünyanın en yahşı “bilim kitablarını öz dilimize tercüme edib çocuklarımıza bilim yolu ile terbiye” vermek için “ittifak ve hümmet gerekdir” ki, “meşenin susuz kalan ağacı kimi” gelecekte telef olmayak¹⁴.

Bu dönemde kitabların ekseriyeti haricden getirildiyinden H. Zerdabi ürek ağrısı ile etiraf etmişdir ki, tekce kitab ve gazete deyil, “libasdan tutmuş bazı yemeli şeylerecece harici devletlerden getirdirik... Bu yoksulluğumuzun... sebebi bilimsiz kalmağımızdır”. Gazetenin meksedi bunu beyan etmedir ki, halk “onun elacının dalıncan olsun”.

H. Zerdabi bazı Şark ölkelerinden kitab getirmeyi müsbet-olumlu hal kimi kiymetlendirmişdir: “...her Mekkeye geden özü ile bir kitab getirse”, yekin ki, onları “öz dilimize tercüme eledib çap etmek”¹⁵ isteyenler tapılar. Neticede tercüme vasitesile halkın kitaba olan ihtiyacı kısmen ödeniler.

Çok vakıt eserler de adamlar kimi sehvsiz olmur. Aşkar edilen, lakin düzeldilmeyen sehvs daha tehlikelidir. Bele eserler tenkide, onların müellifleri mezemmete möhtac olmuş ve olmaktadır. Aydınları bu tehlikeli yoldan çekindirmek çabalarını “Ekinçi” hem alkışlamış, hem de davam etdirmişdir. Meselen, Şark ölkelerine daha çok seyahet etmiş meşhur şarkşünas Vamberinin “İslam: Şark heyatı ve ehlağı üzre oçerkler” kitabı hakkında gazetenin iki sayında¹⁶ H. Zerdabinin tenkidi yazı vermesi de bu kimi meselelerle alakedardır. Vamberinin kenaetine göre lakeydlik ve etalet üzünden “500 yıldan ziyadedir ki, İslam zülmeye kerk olub, bilimden ve dünyadan bihaber” kalmışdır. H. Zerdabinin hedefe tuşlanan serrast cevabı bu fikri tekzib edir: Vamberinin bu baredeki “kelamı düşmen sözüdür”, dünyaya böyük dahiler, misilsiz eserler behş eden Şark halklarına böhtandır. Buna göre “yahşı olardı ki, onu okuyanlar fikir ile okuyaydılar”¹⁷.

H. Zerdabi “Ekinçi” vasitesile kayesiz kitabları tenkid, yahşı kitabları takdir edir, onların mühtelif dillere tercümesini ve neşrini alkışlayırdı. O, bele hesab edirdi ki, yahşı eser tekce müellifin deyil, hem de halkın nailiyetidir.

En yahşı eserlerin tercüme ve çapına sey göstermek meksedile H. Zerdabi tez-tez M.F.Ahundzade ile meslehetleşer, ondan kömek alardı. Bu menada o yazırdı: “Kafkasya müslümanlarının takdirene Vekili-namelumu... bizim asrda olan mütercimler Arap kitablarını Fars ve Türk diline tercüme edib” çapına sey gösterecekler kitab bolluğuna yol açılar¹⁸.

H. Zerdabinin bazı müasirleri ona kitab gönderib rey vermeyi ve çapına kaygı göstermeyi hahiş etmişler. Meselen, tarakkiperver şair Seyid Ezim Şirvani bir mektubunda H. Zerdabiye yazmışdı ki,

¹² Ekinçi, 1877, № 9, 28 aprel.

¹³ Ekinçi, 1876, № 19, 8 oktyabr.

¹⁴ Ekinçi, 1877, № 14, 7 iyul.

¹⁵ Ekinçi, 1876, № 14, 25 iyul.

¹⁶ Ekinçi, 1876, № 9, 13 may; № 13, 11 iyul.

¹⁷ Ekinçi, 1876, № 9, 13 may.

¹⁸ Ekinçi, 1877, № 5, 3 mart.

çocukların mütealiyeye olan ihtiyacını nezere alıb men ana dilinde bir kitab yazmışam. Sey edirem ki, “eger mümkün olsa çap olunsun... Sizin gazetesinin hürufatı ile çap olunsa meslehetdir”¹⁹.

“Ekinçi” gazetesinin sehifelerinde H. Zerdabinin tez-tez “Elif-Leyla”, “Leyli ve Mecnun”, “Yusif ve Züleyha” ve s. eserleri “Çocuk kitabları” (!) kimi kabul edenlere tenkidi yanaşması tesadüfi deyildi. Aydın meseledir ki, küçük okucular yaş ve bilik derecelerine uygun kitab okumadıkda büyüklere mahsus papak geyib gözlerini ve kulaklarını gizletmiş çocuk kimi eybecer görür. “Ekinçi”lerin meksedi çocukları vaktında bu dözülmez veziyyetden hilas etmek idi ki, onlar büyüdükce kitabdan-kitaba tarakki edib “halkın gözünü açmağa sey elesinler”. Gazetenin bir nömresinde H. Zerdabi Kars konsulunun mütercimi Haçatur Korhmazovun mekalesini çap etmekle aile ve çocuk terbiyesini karşıladır: çocukları “fena sözler söylemekden” çekindirmek lazımdır ki, büyüdükce “terbiye ve medeniyet sahibi” olsunlar. Bele sözleri çocuklar “kitabdamı ohuyurlar? Haşa. Bu lüğetler heç bir zaman çap olunmamış ve çap olunmaz”²⁰.

Halka fayda vere bilecek lüğetlerin biri hakkında “Ekinçi”nin “Teze haberler” köşesinde okuyuruk: “Peterburkda universitetin professoru Lazar Budakov rus, türk ve tatar dillerinde bir lüğet kayırıp, 615 verek, kıymeti 5 manat. Hahiş eden (yani: o kitabı almak isteyen – İ.Z.) “Ekinçi” gazetesinin idaresinden haber bilsin”²¹.

Gazetenin baş yazarı H. Zerdabi döne-döne öğredirdi ki, “insanın ağı beyin iledir”. Bu o demektir ki, mütalie beynin gimnastikasıdır. Beynin mehsulu heç vakit insana karşı cevriilmemeli, beşeriyyete hizmet etmelidir. İnsan ağınlının “istehsal” etdiyi eserler sağlam ideyanın mehsulu oldukda heyatı gözelleştirir ve istikametlendirir. Bu mövkeyi korumağa çalışın H. Zerdabi “Elm haberleri”nin birinde öz hemvetenlerini halka doğma ve yad adamların kitaba münasibeti ile tanış edir: “Moskva, Tula, Oryol ve keyri şehirlerde” bir gizli teşkilatın üzvleri “halka devlet kadağan eden kitabları payladığı için” devlet eleyhine işe göre teksirlendirilmişdir. “Onların bir neçesi gürcüdür”²².

Gazete sonraki sayılarının birinde haber verirdi ki, 1877-ci ilin mart ayında Peterburkda “50-cen cavan oğlan ve kız, o cümleden 4 gürcü ve bir ermeni devlete namünasib ve kadağan olunmuş kitab ve risaleler inşa edib halka paylamak üstünde Sibire gönderildi”. Hetta Peterburkda “çap olunan gazetelerin dördü... devlete deyen söz yazdığına” göre bağlanmışdır²³.

H. Zerdabi tez-tez okucuların dikketini faktlar ve rekemler alemine yöneldir, onları bibliografik melumat karakterli neşrlerle de tanış edirdi. Parisde çap olunan bir “kitabdan melum olur: tamam dünyada 1429 milyon adam var, o cümleden, Avrupa kitesinde 310, Asiyada 126, Afrikada 201, Amerikada 87, Avstraliyada 5 milyon”²⁴. Onların büyük hissesi savadlıdır. Meselen, tekce İngilterede “100 minden ziyada” okucu olduğu halda, 1875-ci yılda 600, 1876-cı yılda 300, 1877-ci ilin evvelinde “ancak 50 müşterisi olan “Ekinçi” gazetesi 300 okucuya hesret çekir”²⁵. “Ermenilerin 10 gazeteleri ve 3 dergileri, hemçeşmimiz gürcülerin bir-neçe gazeteleri olduğu halda “Ekinçi”nin neşrine keder bizim heç bir gazetesimiz ve jurnalımız olmayıb”, “bununla bele keyri milletlere gülürük...”. bizim de sey gösterenlerimiz olsa, “ne ki, bir, belke 5-10 gazete çap elede”²⁶, bununla da kitab ve matbuatın tarakkisine yol açabilirik.

Ensiklopedik bilgi ve malumat sahibi olan H. Zerdabi dünya kitab medeniyetinin nailiyyetlerini izleyerek müasirlerini haberdar edirdi ki, “Bokl adlı hükema (filosof, alim – İ.Z.) ingilis tayfasının ve Dreper adlı hükema tamam Avrupa ehlinin bilim ve ağınlının bur mertebeye çatmağının tarihini yazıblar ve bu tarihi yazmaktan ötrü geçen zemanelerin kitablarını tama ohuyublar...”. Teessüf ki, “bizlerde kitab inşa eden yokdur”. Ele kitablar yazırlar ki, “ne ki, onları çap etmek olmur, hetta adam olan kes onu

¹⁹ Seyid Ezim Şirvani, **Eserleri: Üç cildde**, Bakı 1969, c. 2, s. 124.

²⁰ **Ekinçi**, 1876, № 13, 11 iyul.

²¹ **Ekinçi**, 1876, № 13, 11 iyul.

²² **Ekinçi**, 1877, № 6, 17 mart.

²³ **Ekinçi**, 1877, № 9, 28 aprel.

²⁴ **Ekinçi**, 1877, № 19, 15 sentyabr.

²⁵ **Ekinçi**, 1876, № 23, 6 dekabr.

²⁶ **Ekinçi**, 1876, № 14, 25 iyul.

okuyanda eti ürpeşir”²⁷. H. Zerdabi bele üzdenirak eserlere ve müelliflere karşı çıkararak onlara mühtelif dövrlerin görkemli bilim ve senet adamlarının irsini nümune gösterirdi: El-Razi, İbn-Sina, Bokl ve başkaları.

H. Zerdabi bele hesap edirdi ki, halkı tekce bir gazetenin ideyalar süfresi etrafına toplamakla iş bitmez. Gazete mütalie açlığı keçirenlerin marağını artırmak içindir. Doyunca mütalie etmek zerureti ise yalnız neşriyat vasitesile heyata keçirile biler. O, gazetenin bir sayında yazmışdır: “Londradan yazırlar ki, iyun ayında 400 il tamam olur ki, İngilis vilayetinde çaphana açılıb. Ona binaen tedarük edirler ki, o günü şadyanalık olunsun”. “Ekinçi”nin eleyhdarları ise tamam başka arzudadır: onlar gazetenin çıkması gününü yok, bağlanacağı gününü “şadyanalık” etmeye çalışırlar.

Bele hallarda H. Zerdabi bedhahlara çok serrast cevab verirdi: “Keflet yuhusundan oyanıb Avrupa terefine tamaşa edin!” Bilin ki, her il “yer üzünde 23 min gazete”, heyli jurnal ve kitab çap olunur. Kafkasyada neinki edebiyat ve matbuat çapı uğrunda mücadile aparmağın, hetta “Ekinçi”ni “iki heftede bir çıharmagın da zehmetine dözmek olmur”. Bu kimi meselelerin hellinde Ahundzadeden sonra ikinci müveffekiyetli addım atan “Ekinçi” baş yazarı H. Zerdabi öğredirdi ki, mütarakki teşebbüslerin ideya sütunlarını baltalayan yad elleri kalem ve kitab tutmağa öyretmek lazımdır. Bu yolla eleyhdarlarımızın mükavimetini heyli mehdudlaşdırmak olar.

Faktlar gösterir ki, H. Zerdabinin çoksaheli heyat ve faaliyeti içerisinde kütüphane işi de esas yerlerden birini tutur. O, kitabları ve dövri neşrleri ancak evlerde deyil, kütübanelarda da görmek isteyirdi. H. Zerdabi kütübanelara halkın zengin manevı servetini gelecek nesle çatdıracak vesile kimi bahır ve öğredirdi ki, okucuların beyninde açdığımız bilik ve ekide şırımlarını derinleşdirmek için kitab ve matbuat ocağının rolu daha böyükdür. “Ekinçi” gazetesinin sehifelerinde verilmiş bazı baş mekaleler ve melumat karakterli yazılar gösterir ki, H. Zerdabi “her bir yerde mükemmel bir kütüphane ve kiraethana” olmasını arzulamış, mövcud kütübaneları ehalinin ihtiyac ve teleblerine uyğunlaşdırmak meksedi güdmüşdür. “Ekinçi” gazetesinde derc olunmuş bir melumatda deyilir: “Ol kütübhanenin (Rusiyanın ilk ümumi kütübhanesi olan Saltıkov Şedrin adına indiki Sankt-Peterburk kütübhanesinin – İ.Z.) siyahısına binaen geçen il Rusiyada 9776 kitab tezedden... çap olunub”²⁸. “Ekinçi”nin bu melumatı çap etdiyi yılda – 1875-ci yılda 11422 okucu kütübhaneye 159509 defe gelerek 337536 kitab mütalie etmişdir²⁹.

1795-ci yılda Peterburkda esası koyulmuş ve 1814-cü yılda yanvarın 2 (14)-de okucuların istifadesine verilmiş hemin kütüphane hakkında yazar Esger Goraninin “Ekinçi”de çap etdirdiyi “Teze haberler”in birinde deyilir: “Peterburkda bir padşahlık kütübhanesi var ki, onun her yılda 800.000 manat herci olur. Ol kütübhaneda 900.000 basma, 30.000 yazma kitab ve 75.000 kitab sureti var. Kıymetli (nadir – İ.Z.) kitabları şüşe altında sahlayırlar ki, onlara deymesinler. O cümleden, bir kızıl cildli Kuran var ki, kıymeti 33.000 manat. Kütüphane her günde sübh saat ondan akşam saat dokkuzacan açıkdır ve her kes ol zaman gedib orada müfte (giriş hakkı, kütübhanedan istifade hakkı vermeden – İ.Z.) kitablar ve gazeteler okuya bilir. Her bir dilde çap olunan kitabları ve gazeteleri orada tapmak olur ve eger bir kes bilse ki, filan kitab yokdur, ol vakıtta deye bilir ki, onu (başka kütübanelardan – İ.Z.) tapıb iki heftenin müddetinde ona ohumağa versinler. Her yekşenbe günü kütübhaneni her bir kes gedib tamaşa ede bilir. Orada bir defter var ki, her kütübhaneni gezen müteşehhis adam ona öz desthetti ile kol çekir”³⁰.

H. Zerdabi Avropanın mütarakki medeniyetini öz halkının içerisinde geniş yaymağa sey göstererek yazırdı: “Avropa memleketlerinde kütübanelar var ki, her hes gedib lazım olan kitabı orada okuya bilir... Firengistanda ve İtaliyada her yüz adama 12, Belkiyada 11, Avstriyada 7, İngilide 6 ve Rusiyada 1 kitab düşür”³¹.

Gazete başka bir sayındaki “Teze haberler”de yazırdı: “Peterburkda Akademiyanın ecayibhanası (muzey, kütüphane – İ. Z.) var ki, altı hissedir: 1-ci hissede 7.000 çap olunan kedim kitab var. 2-ci yazma

²⁷ **Ekinçi**, 1877, № 10, 12 may.

²⁸ **Ekinçi**, 1875, № 10, 2 dekabr.

²⁹ К.И. Абрамов, **История библиотечного дела в СССР**, Москва 1970, с. 103.

³⁰ **Ekinçi**, 1876, № 1, 16 yanvar.

³¹ **Ekinçi**, 1876, № 12, 25 iyun.

kütübhanesidir ki, orada 1.200 müslüman kitabı: arap, fars, türk dillerinde, 1200 heta, mancur, yapon, 100 tibet, monkol, 200 gürcü, ermeni, 200 sanskrit, yani kedim Hindistan dillerinde, 3-cü hissede üstü yazılı daşlar ve keyri-kedim şeyler, o cümleden, perkament üste yazılan Kuran saklanılır...”³².

Dünyanın kitab ve matbuat tarihini derinden bilen H. Zerdabi ölkemizde bele kütübhanelerin sayını çok, fondunu zengin, okucularını telebkar, kütübhanecisini hazırlıklı, bibliografiya ve katalog hizmetini küsursuz görmek isteyirdi. Gazetenin üçillik sayıları bizi bu kenaete getirib çıkarır ki, Azerbaycanda kütleli kütübhaneye teşkil etmek hakkında söz demek birinciliyi M.F.Ahundzadeye aid olsa da, bu ideyanı milli matbuat sayfelerine çkharan ilk müellif H. Zerdabi olmuştur.

Bazı kütübhanelerin klubla birlikde fealiyyet göstermesi hakkında ilk melumatı da “Ekinçi” vermişdir. Rus-müslüman klubu bele müessiselerden biri idi³³.

Kütübhaneye açmak hüsusunda H. Zerdabi M.F.Ahundzadeye yazırdı: Sizin teşvikinizden sonra “kütübhaneye hüsusunda biz herekete gelmişik”³⁴, lakin “bazı sebeblere göre... yazmağa vahime edirik”³⁵. “Ekinçi”nin başka bir sayında gazetenin adından sonra H. Zerdabi hüsusi bir elan çap etmişdir: “Vekil-namelum millet (yani M.F.Ahundzade – İ.Z.) kütübhaneye hüsusunda bizim Badkubeye terefine bir daş atandan sonra biz (“Ekinçi”ler – İ.Z.) herekete gelib kuruldayırık. Amma indiyecen yağmur zühura gelmeyib”³⁶.

M.F.Ahundzade kimi H. Zerdabi de büyük bir mektebin banisi idi. Onun başçılık etdiyi “Ekinçi” gazetesi bir sıra faktları büyük siyasi ustalıklı halka çatdırırdı. Gazetede ireli sürülen her bir fikir adı haberdarlık yok, H. Zerdabi mektebinin heyecan zengi idi. Bu zenglerin sayısı çok olsa da kayesi bir idi: “Milleti-İslam, ayıl bu kefler yukusundan!..”³⁷.

Derin bilig ve düşünce sahibi Hasan bey Zerdabinin varı-devleti arzu dolu bir ürekden ve bir dürlü kelemenden ibaret idi ki, onları hemişelik Vetenine bağışlamışdı. H. Zerdabi heyatda yerini tapmayan ve üreklerde kalan bir sıra arzuları bu kelemle gazete sayfelerine kovuşdurub halka çatdırırdı. Hemvetenlerine irelici halkların başarılarından öğrenmeyi tövsiye edirdi: “Osmalı ve İran ehli bizim ile (Azerbaycan halkı ile – İ.Z.) bir kanda, bir canda ve bir mezhebde olmağına binaen men bizim müslümanların çohundan... onları dost tuturam”³⁸.

Bütün bunlar gösterir ki, her nömresi (sayısı) düşündüren bir kitab tesiri bağışlayan “Ekinçi”nin neçe-neçe deyilmemiş fikirler ve yazılmamış kitablara için möteber menbeye çevrilmesi bilavasite H. Zerdabinin adı ile bağlıdır. Mübaliğesiz deye bilerik ki, her nömresinde M.F.Ahundzadenin tesiri duyulan ilk Azerbaycan-türk gazetesi vasitesile H. Zerdabi kitab, kütübhaneye, çapçılık işi ve s. aktual meselelerden sadece olarak söhbet açmakla kifayetlenmemiş, bu fikirleri yaymağa, tebliğ etmeye, heyata keçirmeye seyle çalışmışdır.

H. Zerdabi ve onun müasirlerinin “Ekinçi” vasitesile Şark ve dünya halklarına çatdırmak istedikleri bilim ve medeniyet tohumları bu gün de öz müasirliyini saklayır ve insanları tarakkiye sesleyir. “Ekinçi” gazetesinin bütün sayılarınının kiril (1979) ve latin (2005) alfabesi ile kitab halinde çapı da bu meksede hizmet edir.

³² Ekinçi, 1876, № 20, 22 oktyabr.

³³ Ekinçi, 1876, № 3, 15 fevral.

³⁴ Ekinçi, 1877, № 8, 14 aprel.

³⁵ Ekinçi, 1877, № 9, 28 aprel.

³⁶ Ekinçi, 1877, № 8, 14 aprel.

³⁷ Ekinçi, 1877, № 4, 17 fevral.

³⁸ Ekinçi, 1875, № 11, 18 dekabr.

Kaynaklar

- 📖 ZEKİYEV İmameddin, **Asrların eks-sedası**. Bakı, Azərneşr 1992.
- 📖 'Ekinçi' gazetesi, 1877, № 3, 3 fevral.
- 📖 MİŞİYEV A., **İlk jurnalistlerimizden biri**. ADU-nun elmi eserləri, jurnalistika seriyası, № 2, 1975.
- 📖 **Ziya** gazetesi, 1880, 10 yanvar.
- 📖 **Ekinçi** gazetesi, 1875, № 10, 2 dekabr.
- 📖 _____ 1875, № 1, 22 iyul.
- 📖 _____ 1876, № 12, 25 iyun.
- 📖 _____ 1876, № 15, 9 avqust.
- 📖 _____ 1875, № 6, 5 oktyabr.
- 📖 _____ 1875, № 12, 31 dekabr.
- 📖 _____ 1877, № 9, 28 aprel.
- 📖 _____ 1876, № 19, 8 oktyabr.
- 📖 _____ 1877, № 14, 7 iyul.
- 📖 _____ 1876, № 14, 25 iyul.
- 📖 _____ 1876, № 9, 13 may; № 13, 11 iyul.
- 📖 _____ 1876, № 9, 13 may.
- 📖 _____ 1877, № 5, 3 mart.
- 📖 ŞİRVANİ Seyid Ezim, **Eserleri: Üç cildde**, c. 2. Bakı 1969.
- 📖 **Ekinçi** gazetesi, 1876, № 13, 11 iyul.
- 📖 _____ 1876, № 13, 11 iyul.
- 📖 _____ 1877, № 6, 17 mart.
- 📖 _____ 1877, № 9, 28 aprel.
- 📖 _____ 1877, № 19, 15 sentyabr.
- 📖 _____ 1876, № 23, 6 dekabr.
- 📖 _____ 1876, № 14, 25 iyul.
- 📖 _____ 1877, № 10, 12 may.
- 📖 _____ 1875, № 10, 2 dekabr.
- 📖 АБРАМОВ К.П., **История библиотечного дела в СССР**, с. 103, Москва 1970.
- 📖 **Ekinçi** gazetesi, 1876, № 1, 16 yanvar.
- 📖 _____ 1876, № 12, 25 iyun.
- 📖 _____ 1876, № 20, 22 oktyabr.
- 📖 _____ 1876, № 3, 15 fevral.
- 📖 _____ 1877, № 8, 14 aprel.
- 📖 _____ 1877, № 9, 28 aprel.
- 📖 _____ 1877, № 8, 14 aprel.
- 📖 _____ 1877, № 4, 17 fevral.
- 📖 _____ 1875, № 11, 18 dekabr.